

OSSOWSKI STANISŁAW – filozof, socjolog, metodolog nauk społecznych, ur. 22 V 1897 w Lipnie na Kujawach, zm. 07 XI 1963 w Warszawie.

Po ukończeniu gimnazjum pol. we Włocławku, w 1915 rozpoczął studia filozoficzne na UW. W 1918 przerwał studia i wyjechał do Krakowa, by wstąpić do I Pułku Ułanów i wziąć udział w walkach na froncie ukraińskim. Od 1919 kontynuował studia na Uniwersytecie Wileńskim; utrzymywał się z udzielania korepetycji oraz pracy nauczyciela języka pol. w Gimnazjum im. Zygmunta Augusta w Wilnie. W 1920 wziął udział w wojnie pol.-bolszewickiej. Po powrocie do Warszawy kontynuował studia na Wydziale Filozoficznym UW – pozostawał wówczas pod dużym wpływem grupy logików, zwł. J. Łukasiewicza oraz T. Kotarbińskiego. W 1921, jako stypendysta rządu franc., podjął studia w Collège de France, odbył liczne podróże po Europie (głównie po Włoszech) i Afryce Płn. W latach 1923–1933 pracował jako nauczyciel języka pol. i propedeutyki filozofii w gimnazjach warszawskich (L. Lorentza, C. Platerówny, Z. Jakubowskiej). W 1925 uzyskał na UW stopień doktora filozofii na podst. pracy *Analiza pojęcia znaku* (PF 29 (1926) z. 1–2, 29–56, oraz w: tenże, *Dzieła*, IV 33–59) pisanej pod kierunkiem Kotarbińskiego. W 1926 został członkiem zarządu Warszawskiego Tow. Filozoficznego. W latach 1928–1933 wykładał w Szkole Nauk Politycznych. Habilitował się w 1933 na podstawie pracy *U podstaw estetyki*, uzyskując tytuł docenta filozofii. W 1934 wyjechał na dwuletnie stypendium Funduszu Kultury Narodowej do Wielkiej Brytanii. W 1936 został zatrudniony na stanowisku adiunkta na UW. W 1936 otrzymał rozszerzenie habilitacji na socjologię oraz został członkiem zarządu Polskiego Instytutu Socjologicznego. W latach 1941–1944 wykładał wraz z żoną Marią w konspiracyjnym UW, działał w tajnym Polskim Instytucie Socjologicznym oraz Instytucie Planowania Społecznego. W 1944, oskarżony przez prawników o tendencje komunistyczne, przeniósł się do Legionowa, a następnie do Bukowiny Tatrzańskiej. W 1945 organizował UŁ; pracował na stanowisku prof., był dziekanem Wydziału Humanistycznego i kierownikiem Katedry Teorii Kultury UŁ (1945–1947). W latach 1947–1963 pracował na UW. W 1951 prowadzona przez niego Katedra Socjologii na UW została przekształcona w Katedrę Historii Kultury, a w 1952 zlikwidowana, natomiast O. odsunięty od dydaktyki (przywrócony w 1956). Od 1953 pracował jako kierownik Działu Dziejów Myśli Społecznej w Komitecie przekładów serii „Biblioteka Klasyków

Filozofii”. W latach 1956–1961 pełnił funkcję kierownika Zakładu Kultury i Przemian Społecznych w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. W 1957 objął, założoną przez siebie, Katedrę Socjologii I (niemarksistowskiej), funkcjonującą obok marksistowskiej Katedry Socjologii II na Wydziale Filozoficznym UW. Był głównym inicjatorem założenia Polskiego Tow. Socjologicznego (PTS), którego powstanie w 1957 było istotnym wydarzeniem w odbudowie socjologii pol. po upadku stalinizmu. Zaczątki tej organizacji miały miejsce już w 1956, kiedy w ramach Polskiego Tow. Filozoficznego z inicjatywy O. utworzono Sekcję Socjologiczną.

W 1958 O. gościł na Harvard University jako visiting professor. W latach 1959–1962 był wiceprezesem Międzynarodowego Tow. Socjologicznego (ISA). W 1962 prowadził wykłady w London School of Economic, w 1963 odbył ostatnie konwersatorium na UW. Prowadzona przez niego Katedra Socjologii I została zlikwidowana zaraz po jego śmierci, a na jej miejsce powstała Katedra Metod Badawczych w Socjologii kierowana przez K. Szaniawskiego, następnie przez S. Nowaka.

O. pozostawił bogatą spuściznę z zakresu semiologii (teorii znaku), estetyki, teorii kultury, ideologii marksizmu oraz socjologii, przyczyniając się do odbudowy znaczenia tej nauki w powojennej Polsce.

Dzieła O.: *U podstaw estetyki* (Wwa 1933, 1958³); *Więź społeczna i dziedzictwo krwi* (Wwa 1939); *Ku nowym formom życia społecznego* (Wwa 1947); *Marksizm i twórczość naukowa w społeczeństwie socjalistycznym. (Artykuły z lat 1947–1956)* (Wwa 1957); *Struktura klasowa w społecznej świadomości* (Łódź 1957); *O osobliwościach nauk społecznych* (Wwa 1962, 2001⁴). Pośmiertnie wydano: *Dzieła* (I–VI, Wwa 1966–1970; I: *U podstaw estetyki*; II: *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, III: *Z zagadnień psychologii społecznej*, IV: *O nauce*, V: *Z zagadnień struktury społecznej*, VI: *Publicystyka, recenzje, posłowie, wspomnienia*); *Z zagadnień psychologii społecznej* (Wwa 1967, 2000²); *O strukturze społecznej* (Wwa 1982, 1986²); *O ojczyźnie i narodzie* (Wwa 1984); *Wybór pism estetycznych* (Kr 2004).

Działalność badawczą O. można podzielić na 2 okresy: 1) filozoficzny, w trakcie którego skupił się na teorii znaku oraz podstawach estetyki; 2) stricte socjologiczny, kiedy zajął się zagadnieniami: narodu, struktury społecznej, osobliwości nauk społecznych, ideologii marksistowskiej, metodologii nauk społecznych.

TEORIA ZNAKU I PODSTAWY ESTETYKI. Pierwszy etap działalności naukowej O. charakteryzował się wpływem szkoły lwowsko-warszawskiej. Uwidoczniło się to zwł. w warsztacie metodologicznym i perspektywie badawczej. Zainteresowanie O. zagadnieniami teorii kultury zaowocowało powstaniem (w okresie pobytu we Francji) rpsu z zakresu metodologii nauk na temat analizy trzech form naukowego ujęcia faktów. Pracy tej nigdy nie dokończył; jej część, pt. *Analiza pojęcia znaku*, została przyjęta przez W. Tatarkiewicza jako doktorat. Praca dotyczyła analizy funkcji semantycznych symboli kulturowych: funkcji oznaczania desygnatów oraz funkcji ich wyobrażenia przez osoby posługujące się nimi. Koncepcja O. miała wiele elementów wspólnych z późniejszymi poglądami Ch. Morissa w tej kwestii. Polemizując z poglądami E. Husserla, Milla, G. Fregego czy B. Russella, wyróżnił 3 aspekty semiotycznej problematyki znaku: aspekt semantyczny (najbardziej rozbudowany), psychologiczny oraz pragmatyczny (socjologiczny); nie uwzględniał natomiast płaszczyzny syntaktycznej. W terminologii O. znaki to „twory semantyczne [...], którym przysługuje jakaś funkcja semantyczna: oznaczanie, wyobrażanie i znaczenie” (*Analiza pojęcia znaku*, w: *Dzieła*, IV 33). Każda z funkcji przysługuje przedmiotowi wyłącznie ze względu na intencję określonego podmiotu. Na uwagę zasługuje analiza typologiczna znaków, z uwzględnieniem kategorii symbolu i obrazu.

W studiach z pogranicza estetyki i socjologii sztuki O. koncentrował się na analizie piękna, twórczości artystycznej, typologii przeżyć estetycznych, a także dwóch typów relacji: przyrody i sztuki oraz sztuki i kultury. Znalazło to odbicie w jego pierwszej książce, pt. *U podstaw estetyki*. Zawiera ona krytykę metafizycznej estetyki filozoficznej. Estetyka jest – zdaniem O. – nauką empiryczną, która powinna być badana w ramach dwóch dziedzin: psychologii sztuki (analizującej przeżycia estetyczne) oraz socjologii sztuki (zajmującej się społecznymi funkcjami sztuki, statusem i rolą artysty itp.). O. skoncentrował się na semiotycznej analizie interpretacji przeżyć estetycznych, przyjmując umiarkowany relacjonizm, daleki od obiektywizmu estetycznego, negację ontologii oraz estetyki fenomenologicznej. Interpretację definiował jako ukierunkowaną relację podmiotu (obserwatora) do przedmiotu (dzieła sztuki). Sztuka w jego ujęciu ma charakter stricte semiotyczny. Sztuką jest to, co coś wyraża i wywołuje emocje. Taka definicja zakłada istnienie komunikacyjnej funkcji dzieł sztuki, a więc wyraźny aspekt socjologiczny. Interpretację

uzależnił od postawy podmiotu (i jej zmiany) wobec przedmiotów poddanych interpretacji, co wynikało z przyjęcia psychologizującego podejścia O. Stało się ono przedmiotem krytyki ze strony recenzenta tego dzieła – R. Ingardena, ale także H. Elzenberga oraz M. Wallisa. W polemice z ich zarzutami O. bronił stanowiska, że odczucia na temat czegoś mają charakter stricte podmiotowy, a przy ich analizie należy uwzględnić warunkujące je czynniki społeczne.

W pracy *Interpretacja w przeżyciach estetycznych* (w: *Dzieła*, I 17–21) wyróżnił 3 rodzaje interpretacji: asemantyczną (poza kwestią tzw. treści) oraz semantyczną pierwszego i drugiego stopnia (zw. niekiedy socjologiczną). Jego definicje tych rodzajów interpretacji są podobne do podziału zaproponowanego przez E. Panofsky'ego, który, analogicznie, obok interpretacji preikonograficznej wyróżnił interpretację ikonograficzną oraz ikonologiczną (symboliczną). Stanowisko O. dalekie było od relatywizmu i sytuowało się pomiędzy subiektywizmem i obiektywizmem, zbliżając się raczej do tego pierwszego, z wyłączeniem subiektywizmu indywidualistycznego, w związku z przyjętą perspektywą socjologiczną. Podkreślał istnienie polimorfizmu postaw, wartości i form ładu społecznego oraz niewspółmierność skal wartości – ze względu na to, że istnieją różnice między tym, co ludzie deklarują, że uznają jako wartość, a tym, co realizują. Zagadnienie to rozwinął w pracach *Konflikty niewspółmiernych skal wartości*, *Metamorfozy i konstelacje*, *Ludzki polimorfizm a ideologia społeczna*, *Z zagadnień psychologii społecznej* (w: *Dzieła*, III 71–148). Koncepcję taką wysuwało wielu późniejszych badaczy społeczeństw i kultury, m.in. Ch. Moriss czy C. Kluckhohn; występuje ona także we współczesnej metodologii badań społecznych.

PROBLEMATYKA SOCJOLOGICZNA. Pierwsza obszerna rozprawa socjologiczna O. powstała w latach 1933–1938, opublikowana pt. *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*. Pomysł na jej napisanie zrodził się w trakcie pobytu O. w Anglii (1933–1935), gdzie m.in. brał udział w seminarium etnologicznym prowadzonym przez B. Malinowskiego, w trakcie którego zainteresował się problemami kultur pozaeuropejskich, rasizmu, etnocentryzmu europejskiego oraz studiami porównawczymi w dziedzinie badań nad kulturą człowieka. W swojej książce zajął się analizą zjawiska dziedziczności i dziedzictwa społecznego, genealogii i genetyki oraz wpływu ideologii i mitów na rzeczywistość. Bronił stanowiska, że wszystkie zjawiska społeczne mają charakter świadomościowy, w związku z tym więź społeczna – zwł. etniczna i

narodowa jest wynikiem wyobrażeń i przekonań. Rasizm i szowinizm uważał za formy patologiczne. Za przejaw pozytywny uznawał patriotyzm.

Przedstawiona przez O. typologia więzi społecznych i grupowego dziedzictwa (*Więź substancjalna i dziedzictwo organiczne, Łączność „predestynowana” i łączność „nierozzerwalna” w grupach społecznych*, w: *Dziela*, II 140–197) miała istotne znaczenia w następnych badaniach prowadzonych w tej dziedzinie, nie tylko w pol. socjologii. Wątek narodu kontynuował O. prowadząc zaraz po wojnie badania na Opolszczyźnie i na Mazurach. Wsunął wówczas oryginalną teorię stopniowości postaw narodowych i więzi etnicznych oraz oddzielił pojęcie „ojczyzny prywatnej” od „ojczyzny ideologicznej” (*Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny, Ziemia i naród, Wzory terytorialne ojczyzny w ideologii narodowej, Przemiany wzorów we współczesnej ideologii narodowej, Zagadnienia więzi regionalnej oraz więzi narodowej na Śląsku Opolskim*, w: *Dziela*, III 201–300).

Ważną, tłumaczoną na wiele języków pracą O. jest książka pt. *Struktura klasowa w społecznej świadomości* (wyd. także w: *Dziela*, V 83–256), powstała w okresie, gdy O. oraz jego żona (podobnie jak większość uczonych, którzy nie przeszli na pozycje marksistowskie w nauce i w ideologii) zostali odsunięci od dydaktyki i od prowadzenia działalności naukowej. Przedstawił w niej przegląd sposobów rozumienia struktury społecznej od czasów starożytnych do współczesności, koncentrując się na koncepcjach socjologii amer. w tej dziedzinie. Na tej podstawie, korzystając z założeń szkoły lwowsko-warszawskiej, wyprowadził uogólnione pojęcie klasy jako elementu struktury społecznej uwarunkowanej przez uznawany społecznie system przywilejów i upośledzeń. Praca miała istotne znaczenie z punktu widzenia przedstawienia wypracowanego przez lata, usystematyzowanego stosunku O. do marksizmu. W polemicznej formie przedstawił to stanowisko we wcześniejszych pismach, m.in. w artykułach: *Doktryna marksistowska na tle dzisiejszej epoki* (*Myśl Współczesna* 2 (1947) z. 12, 501–513); *Na szlakach marksizmu* (tamże, 3 (1948) z. 8, 19–34) oraz w wydanej konspiracyjnie broszurze pt. *Ku nowym formom życia społecznego* (wyd. pod ps. W. Raszka w dwóch częściach: *Najogólniejsze postulaty nowoczesnej demokracji oraz Zagadnienia demokratycznej organizacji życia zbiorowego*, Łuck 1939, faktycznie wyd. Wwa 1947 pod właściwym nazwiskiem autora, także w: *Dziela*, V 325–382), zawierającej istotne, choć w wielu miejscach utopijne propozycje z zakresu

inżynierii społecznej, czy w zbiorze *Marksizm i twórczość naukowa w społeczeństwie socjalistycznym. (Artykuły z lat 1947–1956)*. Z racji poglądów, działalności oraz treści artykułów, zwł. w okresie przedwojennym i wojennym, zaliczano O. do nurtu tzw. lewicy demokratycznej. Zaraz po wojnie jego zainteresowanie marksizmem oraz zbieżność jego poglądów z założeniami tej ideologii sprawiły, że określano go jako marksistę, czemu nie zaprzeczał. Sytuacja zmieniła się w 1947, w którym zaczął polemizować z ideologią marksizmu, co spotkało się z krytyką wielu marksistów, m.in. A. Schaffa i J. Hochfelda, oraz odsunięciem go od nauki i dydaktyki w okresie stalinizmu.

ZAGADNIENIA METODOLOGICZNE. O. gromadził prace z zakresu metodologii i filozofii nauki (zebrane w t. IV *Dzieł*, w którym na uwagę zasługuje wydana także osobno w 1962 praca *O osobliwościach nauk społecznych*). Przedstawiając swoje poglądy na temat nauki, miejsca i roli humanistyki w nauce, specyfiki metod socjologicznego poznania, sposobów formułowania problemów i stylów teoretycznego myślenia, zależności metod badawczych, O. odszedł od założeń szkoły lwowsko-warszawskiej, skłaniając się ku założeniom nurtu zw. obecnie socjologią humanistyczną. Problematyką nauki O. zajmował się już w końcu lat 20. z racji przynależności do Koła Naukoznawczego im. Mianowskiego. W poł. lat 30. opublikował wraz z żoną programowy artykuł dotyczący istoty i zakresu nauki o nauce pt. *Nauka o nauce* (*Nauka Polska* 20 (1935), 1–12; także w: *Dzieła*, IV 91–102; tłum. ang. *The Science of Science*, *Organon* 1 (1936), 1–12), który stworzył podstawy współczesnego naukoznawstwa. W dziele *O osobliwościach nauk społecznych* zajął się analizą przyjętego zaraz po wojnie przez socjologów pol. restrykcyjnego modelu metodologicznego opartego na założeniach neopozytywistycznej filozofii nauki, dominującego wówczas w socjologii amer. Przedmiotem jego rozważań było zarówno dostrzeżenie pozytywnych aspektów tej perspektywy badawczej, np. możliwości wytyczenia granicy między socjologią jako nauką a wszechobecnym na gruncie pol. (i nie tylko) ideologicznym dyskursem (marksizmem), czy rozwój analitycznej filozofii języka, wykorzystywanej do badania rzeczywistości społecznej. Niepokoił go charakterystyczny dla neopozytywizmu skrajny empiryzm, negacja metafizyki oraz ograniczanie się do analiz językowych opartych na regułach logicznych. Twierdził, że zubaża to wyniki badań prowadzonych nad zjawiskami społecznymi. W 1959 napisał obszerną rozprawę na temat typów ładu

społecznego (*Koncepcje ładu społecznego i typy przewidywań*, SF 3 (1959) z. 4, 25–44), która później weszła do książki *O osobliwościach nauk społecznych* (*Dzieła*, IV 173–193). O. przedstawił w niej 4 typy ładu społecznego: 1) ład „przedstawień zbiorowych” regulowany przez tradycyjne wzory; 2) ład policentryczny oparty na prawach naturalnych i obowiązujących regułach współżycia; 3) ład monocentryczny regulowany ogólnie za pomocą sankcji; 4) teoretycznie możliwy, lecz praktycznie raczej niespotykany ład, oparty na systemie wielostopniowych porozumień zastępujących przymus. Propozycja czwarta była traktowana jako konstruktywna opozycja do trzech pierwszych i kolejny przykład propozycji z zakresu inżynierii społecznej będący wyrazem założeń socjalizmu demokratycznego.

Na początku lat 60. O. powrócił do zagadnień z zakresu estetyki, w tym wyraźnego oddzielenia wartości autotelicznych (charakterystycznych dla zjawisk estetycznych). Ciężka choroba nie pozwoliła dokończyć dzieła.

ODDZIAŁYWANIE. O. nie stworzył odrębnej szkoły naukowej, ale wykształcił wielu uczniów i pozostawił ogromny dorobek naukowy, a jego oddziaływanie na pol. filozofię (zwł. estetykę), socjologię oraz psychologię jest do dziś znaczące. Poglądy O. ulegały na przestrzeni czasu ewolucji, stąd trudność z ich jednoznacznym sklasyfikowaniem. Jedni badacze dostrzegają zbieżność jego poglądów (zwł. z filozoficznego etapu jego studiów) z ideami pozytywizmu filozoficznego; inni biorąc pod uwagę socjologiczny etap jego działalności badawczej (zwł. poglądy zwarte w książce *O osobliwościach nauk społecznych*) widzą w nim antynaturalistę, a tym samym antypozytywistę; jeszcze inni stoją na stanowisku, że O. był pozytywistą, którego w ostateczności można określić jako umiarkowanego antyneopozytywistę, biorąc pod uwagę jego krytykę tej orientacji dotyczącą radykalnego naturalizmu w badaniach empirycznych nad zjawiskami społecznymi oraz nadmiernego nastawienia na pomiar, sprawdzalność i statystykę.

Za zbieżnościami koncepcji O. z nurtem pozytywistycznym przemawia kilka względów: uznawanie nauki jako najwyższej formy poznania, ważniejszej od religii (co wskazuje na podobieństwa z filozofią B. Russella), pogląd, iż jedyną możliwą filozofią jest metodologia nauk, semiologia oraz logika, odrzucanie wartości poznawczej metafizyki i traktowanie jej jedynie jako wstępu do naukowego (empirycznego) poznania, a także wszechobecny w jego poglądach antyfilozofizm, postulujący radykalne zerwanie nauk

humanistycznych z filozofią spekulatywną, co ma umożliwić rozwój tych nauk oraz udzielanie naukowych (empirycznych) odpowiedzi na pytania dotąd rozwiązywane przez tę filozofię.

Chęć wyemancypowania socjologii z korzeni filozoficznych była tak wielka, że O. uprawiając filozofię i podejmując zagadnienia z filozofii społecznej, historiozofii i antropologii filozoficznej skrzętnie unikał jej nazwy. Wyrażał wprost dezaprobatę wobec filozofii fenomenologicznej oraz egzystencjalnej.

O społeczeństwie i teorii społecznej. Księga poświęcona pamięci Stanisława O., Wwa 1985; J. Karpiński, Nie być w myśleniu posłusznym: Ossowscy, socjologia, filozofia, Lo 1989; Wątki polityczne w pracach Marii i Stanisława Ossowskich, Gd 1999; Intymny portret uczonych. Korespondencja Marii i Stanisława Ossowskich, Wwa 2002; Ekonomia – polityka – etyka, Białystok 2003; Koncepcje socjologiczne Stanisława O. a teoretyczne i praktyczne zagadnienia współczesności, To 2004; J. Szymczak, Odkrywanie wartości. Z problematyki socjologiczno-aksjologicznej, Lb 2004.

Barbara Wiśniewska-Paź